

Dr Ilija Keemanović

O JEDNOJ NEOBIČOJ ČINOVNIČKOJ KARIJERI U SARAJEVU OD 1878. DO 1919. GODINE

Reč je o jednom visokom izvršiocu vlasti u Bosni i Hercegovini za austrougarske okupacije, o Konstantinu (Kosti) Hermanu (Hörman), koji je došao u Sarajevo sa austrougarskim okupacionim trupama da u njemu ostane neprekidno viđan i aktivan sve do onih dana kada su te iste trupe, dakako sa drugom momčadi, krenule u rat na Srbiju, da i nju, zajedno sa ostalim jugoslovenskim zemljama, uvedu u okvire Habsburške Monarhije.

O Kosti Hermanu pre njegovog dolaska u Sarajevo, o njegovom detinjstvu, školovanju i dotadnjem službovanju daje podatke jedan od njegovih sarajevskih poznanika i saradnika, »kuferaša« kao što je i sam bio i kao što je naš narod, najpre u Sarajevu, a zatim u celoj Bosni i Hercegovini, nazivao taj novi svet koji se iza okupacionih trupa i pod njihovom zaštitom slegao u naš glavni grad da u njemu preuzme u svoje ruke, a kao orude okupatorovo, ne samo državnu upravu nego i privredu, prosvetu i nauku.

Rođen u Bjelovaru, u Hrvatskoj, zapravo u Vojnoj granici, 8 septembra 1850. godine, Kosta Herman je poreklom potomak »neke bavarске doseljeničke obitelji«. O školovanju njegovom, koje očevitno nije bilo »redovno«, zna se tek toliko da je u Beču »prošao« kroz takozvani »Grenzverwaltungskurs«, neku vrstu upravne škole za potrebe Vojne krajine. Kada je Krajina »razvojačena«, on je, kao poručnik krajiške uprave, bio kotarski pristav u bjelovarskoj županiji, a 1875. godine, dakle u vreme bosanskog ustanka, dodeljen je banskoj vlasti u Zagrebu. 1878. godine našao se, u svojstvu poručnika, u štabu generala Josipa Filipovića, sa kojim je »svečano« ušao u okupirano Sarajevo, glavni grad Bosne i Hercegovine.

Prvi Hermanov zadatak u novoj sredini bilo je organizovanje civilne uprave. On je na tom poslu ostao jedno vreme kao vladin tajnik i poverenik pri sarajevskoj gradskoj opštini, koja je tada bila smeštena u staroj turskoj drvenari između Šeherehajine i Careve čuprije. Savremenici su ga zapamtili iz toga vremena kao »okretna, vesela i društvena mladog čovjeka, galantna naročito prema gospodama«. Vanredno radin, on je imponovao i svojim neobičnim radnim potencijalom.

Imao je prednost pred ostalim strancima, u saobraćanju sa građanima, što je vladao srpskohrvatskim jezikom podjednako kao i nemačkim. A bio je naučio i francuski i talijanski koliko mu je bilo potrebno za komuniciranje sa stranim gostima, koje bi po dužnosti »obavještavao« o prilikama u Bosni. Umeo je barem prirodno da bude »pristupačan«, pa i »prijatan« i u odnosu sa »strankama«, dakako ne zaboravljajući pri tome svoje zadatke i svoju dužnost. Herman je prvih godina često dolazio na posela u domove imućnih sarajevskih porodica, te je te sastanke umeo da iskoristi kao izvor informacija koje su mu bile potrebne. Bio je tako stekao relativno velik broj poznanika iz građanskih redova, te je vremenom postao u redovima »kuferaša« nesumnjivo »najbolji poznavalac prilika i ljudi u Sarajevu«. U svojim odnosima prema »onim gore«, prema hijerarhijski višim od sebe, on se »znao kao nijedan drugi prilagoditi i ideje pretpostavljenih provoditi kao da su nikle u vlastitoj njegovoj glavi«. A to je sposobnost reika i tražena i samim tim dragocena. Lik Koste Hermana kao carskog čoveka i službenika, sa nadarenošću svoje vrste, osvetljen je u poznatoj Andrićevoj priповesti o kmetu Simanu.

Kmet Ibrage Kološa, dućandžije sa Bašćaršije, seljak Simo Vasković, zvani Siman, poverovao je da će sa »dolaskom« Austrije postati sopstvenik jednog lepog parčeta zemlje u blizini Sarajeva, koju je »uživao« sa ženom i decom svojom, kao Ibragin kmet. Ponesen tom svojom zabludom, on je otkazao svome agi, inače nezlobivom čoveku, sva davanja na koja je bio obavezan, kao njegov kmet, i pod novom, austrijskom vlašću. I došlo je do suda i rasprave, na kojoj se, u svojstvu vladinog poverenika za grad Sarajevo, pojavljuje lično Kosta Herman. u ovoj priči pod svojim punim imenom:

»... Siman je video« — kaže se u ovoj priči — »da će ga izvesti pred samog povjerenika. Toga povjerenika, opšte poznatog gospodina Kostu Hermana, zna on lično, jer je jednom već izvođen pred njega... a Siman otada zna da je ovaj gospodin Kosta aginski prijatelj.«

Kad mu je prišao, video ga je okružena lepotom koja je za njega predstavljala »raj na zemlji, gospodski život«, Austriju: »Za stolom je sedeo Kosta Herman u mrkoj uniformi. Nije vikao, nije kretao ni malim prstom; lice mu mirno, belo, sa malo lakog rumenila, kosa gusta, isti takvi kratki brkovi. Iza naočara bez okvira, svetle tamnomodre oči, ali one menjaju boju, jer se u trenutku kada povjerenik postavlja pitanje, mešaju sa gornjom ivicom naočara i stvaraju oštar i neljudski-miran i prodoran pogled. »Ti nećeš da miruješ, Simane« — kaže strogo povjerenik i gleda ga tim pogledom od oživeog stakla i staklenih očiju. I vidi se da sve zna... Izaziva ga da bi još saznao: stavi jednu ruku na drugu, zagleda se u krupnog uzbuđenog seljaka, koji nije ni primećivao da ga činovnik izaziva i bocka svojim primedbama, kao životinju na kojoj vršimo opit... Što je Siman više padao u vatru, povjerenik je sve mirnije i veselije stavljao primedbe i izazivao Simana da govori.«

Karakterističan je za toga čoveka, Kostu Hermana, koji je »služio« Austriji u Bosni od dana njenog »ulaska« u Bosnu pa do njenog

odlaska iz nje nikad ne zaboravljajući šta hoće, jedan njegov nesporazum sa pesnikom Tugomirom Alaupovićem, koji je tada bio profesor u sarajevskoj gimnaziji i povremeni saradnik »Nade«, časopisa kome je Herman bio urednik. Jedan rad Alaupovićev Kosta Herman je, u nemačkom prevodu, bio objavio pod svojim imenom, bez znanja i odobrenja autora. O tome kako je Alaupović reagovao na ovaj postupak svoga moćnog posrednog starešine piše Ela, žena pesnika Silvija Kranjčevića, anonimnog urednika istoga lista, koji je sa Alaupovićem bio u prijateljskim odnosima:

»Tugomir bijesan doleti u ured, navali upravo bezobzirno na Hermana govoreći: »To je prevara, ja to ne mogu da trpim, itd. A Kosta: Ali Tugomiricu, šta se ešofirate, sjednite. evo vam cigarete, pa govorimo mirno. Mi ćemo se već sporazumjeti. Ja ću vam stvar razjasniti. De, Mustafa, ispeci maksuz kafu, Silvije, dodite i vi ovamo pa da eglen otvorimo.« Eglen je trajao dugo. Tugomir izašao, ne sad više bijesan, ali tužan, ogorčen. Dugo vremena nije ništa htjeo pisati u »Nadu«. Ali, kasnije, vremenom se umirio, postao oprezniji, i trebao je novaca, bila obitelj tu. Te je opet pisao u Nadu.«

Sve ove postupke, kako one sa kmetom Simanom tako i one sa Tugomirom Alaupovićem, pa i mnoge druge ovima slične, Herman je nosio u sebi očevidno kao plod uslova u kojima se nalazio i razvijao i sredine iz koje je potekao. Taj »deutscherzogene Kroate«, kako su ga okarakterisali njegovi pretpostavljeni, bio je s pravom, sa iste strane, »als vorzüglich fähigt classificiert«. I tako je relativno brzo pravio karijeru u Bosni, od vladinog sekretara 1879. i vladinog tajnika 1885, do dvorskog savetnika i šefa odeljenja u vladi, pa i ako mu je nedostajala akademska sprema i naobrazba, njegovi savremenici tvrdili su za njega da je imao »vrline kakvima raspolaže malo koji stručno obrazovani činovnik u onoj mjeri kao on«.

Kada je osnovan Zemaljski muzej za Bosnu i Hercegovinu 1888. godine Hermanu je, iako za to nije bio stručno osposobljen, poverena organizacija te značajne naučne ustanove. On je imenovan njenim prvim upraviteljem-administratorom, a stručni i naučni kadar je, i njegovim naporima, ubrzo doveden iz redova uglavnom austrijskih naučnih radnika. Sa osnivanjem »Glasnika Zemaljskog muzeja«, kome se na čelo stavlja kao urednik i opet Kosta Herman, Bosna i Hercegovina je dobila svoju prvu naučnu publikaciju, koja i danas u istim okvirima, redovno izlazi i uživa zavidnu reputaciju u međunarodnim razmerama.

Dobar urednik »Glasnika«, Herman se, sa znatnim ličnim sposobnostima lako snalazio i na poslovima u kojima nije bio »stručan«. U sporovđenju Kalajevih ideja u delo, napose onih iz oblasti kulture, on se pokazao nenadmašiv i nezamenjiv. Kad je, na inicijativu Kalajevu, rešeno da se znatniji članci iz »Glasnika« prevode na nemački jezik i objavljuju, u tu svrhu pokrenutoj, publikaciji pod naslovom »Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina«, Herman se i na tom poslu pokazao kao i te kako dobro došao saradnik.

Kao dugogodišnji direktor Zemaljskog muzeja, Herman se i sam počeo da bavi problematikom njegovih okvira i dao je, u nekim od

njegovih oblasti, izvestan broj priloga, registrovanih ovim redom: Iskapanje predhistorijskih grobova u Bosni i Hercegovini u godini 1888; Ravne gromile kod Sreteša u Bosni; Dva rimska natpisa iz Bosne (u selu Vaganju, srez jajački, i Brekavici, srez bihački; Abraksasgema iz Sarajeva; Zlatna iz rimskog pečatnog prstena; u zjednici s Radimskim Vlaulavom: Ošanić kod Stoca; Čuprija u Višegradu; Olovo; Čelenka sa mađarskim grbom; Mač od tuča izvađen iz Drine; Stara hamajlija iz Lijejna; Hadžibegova kula u Hutovu; Pečat manastira Zavale; Starobosanski natpis iz XV vijeka; Nadgrobni spomenik kneza Batića; Diploma sultana Gazi-Ahmetkana; iz godine 1127. po hedžri, Stari drevni muhur; Jedno pismo Zulfikar-kapetana; Mletački natpis iz Gabele u Hercegovini; Numizmatička zbirka nabavljena za bosansko-hercegovački Zemaljski muzej u Sarajevu; Blago nađeno u kreševskom manastiru (austrijski i njemački taliri iz XVIII stoleća); Kumstvo u Muhamedovaca; Lov sa sokolovima; Starodrevna ploška (čutura); Postanak imena »Markovača« kod Donjeg Vakufa; Narodna alhimija; Hambarine kod Detlaka; Tedža i makare; Kipovi iz bronca iz Sinja. Pored navedenih radova, Herman je objavio u »Glasniku Zemaljskog muzeja« više prikaza i kritika. Značajno su Hermanovo delo »Narodne pjesme muhamedovaca u Bosni i Hercegovini«, interesantna i bogata zbirka naših narodnih pesama. Merodavna kritika ne nalazi, međutim, u ovim Hermanovim radovima znatna naučna ostvarenja, ali im ipak ne odriče izvesnu vrednost. Njegove zasluge, prema tome, i u oblasti nauke, pre svega su organizatorske prirode.

Ali Herman se na toj vrsti delatnosti nije zadržao samo na Muzeju i njegovom »Glasniku«. Za njegovo ime vezano je pokretanje u glavnom gradu Bosne, u Sarajevu, prve književne periodične publikacije opremljene na visini savremene evropske periodike. On je organizator i urednik, za celo vreme njenog izlaženja (1895 — 1903), ilustrovane književne revije »Nade«, štampane u dva izdanja, jedno u latinici a drugo u cirilici. Inicijator ovoga poduhvata, kao i svih krupnijih pokreta u oblasti kulturne politike u okupacionom području, bio je, međutim, Benjamin Kalaj. Od 1882. godine zajednički ministar finansija i, samim tim, vrhovni šef uprave u Bosni i Hercegovini, on je na tom položaju ostao arbitar za sva pitanja koja su se odnosila na okupaciono područje sve do svoje smrti, do 1903. godine. O tome svedoči, u slučaju »Nade«, kao neposredan podatak i dokumenat, jedan Kalajev dopis od 14. februara 1894. godine upućen iz Beča Zemaljskoj vladi u Sarajevu. U njemu Kalaj kaže, pored ostalog, da je već prilikom svoga boravka u Sarajevu u prethodnoj godini saopštio bosanskoj vladi svoju odluku da osnuje u Sarajevu ilustrovanu reviju beletrističkog i poučnog sadržaja, na — kako to izričito kaže — b o s a n s k o m jeziku. Zadatak »Nade«, po Kalajevom dopisu, imao je biti da domaćem stanovništvu, prema njegovom kulturnom uzrastu, pruži lektiru iz svih oblasti znanja i obrazovanja sa jedne strane, a sa druge — da i širu javnost upoznaje, i onu izvan bosanskohercegovačkih okvira, sa »stvarnim« prilikama i kulturnim razvitkom Bosne i Hercegovine.

Da donese odluku o pokretanju ovog lista — kaže dalje Kalaj — potakli su ga i razlozi političke prirode. Hrvatski i srpski listovi istog karaktera stavljaju akcenat na odgovarajuće političke težnje, srpske, odnosno hrvatske, što nikako nije bilo u skladu sa Kalajevom politikom »bošnjakluka«, to jest politike negiranja srpskog i hrvatskog imena u Bosni i Hercegovini kao narodnosnog. U svome pismu Kalaj najzad kaže i to da je vladinom savetniku Kostu Hermanu poverio da proučava celokupnu problematiku u vezi sa pokretanjem lista, dajući mu detaljne instrukcije, te da je Herman taj zadatak uspešno izvršio. Hermanovu razradu svoje koncepcije Kalaj je u celini prihvatio kao u potpunosti u skladu sa merodavnim zvaničnim koncepcijama. Herman je taj svoj izveštaj predao Kalaju u Beču 4. februara 1894. godine. Bio je to opsežan elaborat, u kome je sa izvanrednom veštinom i neobičnom snalažljivošću, u jednoj vrlo složenoj problematici, sve predviđeno i sve postavljeno na svoje mesto.

Za ilustraciju Hermanove uloge u kulturnom životu Bosne i Hercegovine kao izvanrednog izvršioca jedne određene politike intonirane iz Beča, od interesa su za nas ovom prilikom ona mesta u njegovom referatu koja govore upravo o toj materiji. U tom referatu Kosta Herman insistira na ilustracijama koje svojom tehnikom ima da prevaziđu sve ono što u toj oblasti mogu dati i Srbi, i Hrvati, i Bugari i Rusi, a tematski da taj ilustrativni materijal ima da obuhvati sve slavenske zemlju, u prvom redu one u okvirima Austro-Ugarske Monarhije, a zatim i Srbiju, Crnu Goru i Bugarsku. Na taj način, svakako uz tekstove koje će »Nada« donositi, Herman se nadao, kako to i u referatu izričito kaže, da će potisnuti onu štampu, hrvatsku i, naročito, srpsku, koja je, po njegovim rečima, »prodrila« u Bosnu i Hercegovinu i vrši na njeno stanovništvo »negativni uticaj«. On i pominje neke od tih listova, pre svega »Bosansku vilu«, pa »Vijenac«, »Dom i Svijet«, »Prosvjetu« i »Javor«, te i neke druge listove koji sa izrazito srpskim, odnosno hrvatskim obeležjem osvajaju, u kulturno-političkom smislu, bosanskohercegovačko tlo, što nikako nije, niti može da bude — po Hermanovoj oceni — bez štete po okupatorovu kulturnu politiku u ovim zemljama.

Već od godine 1887. Kosta Herman, svakako po zadatku, okuplja u Sarajevu jednu grupu pisaca, uglavnom »kuferaša«, sa kojima, zajedno sa nekolicinom »domorodaca«, pokušava da ostvari neki literarni krug. Našli su se tako na okupu u Sarajevu tih godina pod Hermanovim okriljem, Josip Milaković, Ivan Lopusić, Ivan Zogo, Jure Turić, fra Grga Martić, dr Čiro Truhelka, Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, Tugomir Alaupović, Osman Nuri-Hadžić, Ivan Milićević, dr Ivo Pilar, Dušan Plavšić i Ljuboje Dlustuš.¹

1. Iz ovih redova, pored ostalih, formiran je u Sarajevu najpre »Gospodski klub«, kao sastajalište sarajevske inteligencije. A kako je taj klub bio u stvari »međunarodni« klub sa nemačkim jezikom u konverzaciji, našlo se za potrebno osnivanje »hrvatskog« kluba, u kome je položaj predsednika ponuden Kostu Hermanu, sa motivacijom da na čelo »Kluba« treba da dođe »koji od Hrvata visokoga položaja«. Herman je tu ponudu morao, pod tim imenom, da odbije, jer kao predstojnik Administrativnog odjeljenja Zemaljske vlade nije smeo preuzimati »nikakve nacionalne funkcije«.

Na literarno-umetničkom veću koje je 1894. godine sazvao Kosta Herman povodom osnivanja »Nade«, bili su prisutni Lujo Vojnović, Nikola Kašiković, Ivan Popović, Josip Milaković, Ljuboje Dlustuš, Dušan Plavšić i Silvije Strahimir Kranjčević, budući njen urednik. U potrazi za saradnicima, Herman se, sasvim prirodno, nije mogao ograničiti na pomenute pisce nastanjene u Sarajevu, te je našao za potrebno da, radi neposrednog kontakta sa tamošnjim književnicima, otputuje u Zagreb, Beograd i Sofiju. On citira u svom referatu Kalaju imena pisaca sa čijom saradnjom već unapred računa, i to iz Sarajeva: Josipa Milakovića, Ljuboja Dlustuša, Silvija Strahimira Kranjčevića, Božidara Nikaišinovića i Vladimira Trečeca, sve odreda »kuferase«, a od »domaćih« Luku Grdića i trojicu franjevacu: Grgu Martića, Miju Batinića i Jerka Vladića. Za saradnike u rubrici koja je imala da populariše nauku Herman je angažovao naučne kadrove uglavnom iz redova saradnika Zemaljskog muzeja, mahom eminentne stručnjake. Iz Hrvatske Herman je predvideo kao saradnike »Nade« ugledne predstavnike hrvatske proze i stiha, Harambašića, Đalskog, Kumičića, Novaka i druge, a iz Srbije Lazu Kostića, Matavulja, Šapćanina i Zmaja.

Prilazeći ovoj problematici u svoj njenoj složenosti, prvenstveno kao politički radnik, dakle iz političkog, odnosno kulturno-političkog aspekta, Herman pretpostavlja bezuslovno izbegavanje u »Nadi« onih tekstova koji bi, u bilo kome obliku, zasicali u verska pitanja, a isto tako i svega onoga što bi nosilo neko izrazito nacionalno obeležje. Po liniji Kalajeve politike u oblasti kulture u Bosni i Hercegovini, Herman je dobio zadatak da u »Nadi«, kao njen odgovorni urednik, čini sve što bi doprinelo denacionalizaciji Bosne i Hercegovine, odnosno stvaranju jedne nove, ma i veštačke, bosanske nacije na slavenskom jugu. Obilazeći jugoslavenske kulturne centre i vrbujući njihove književnike i pisce uopšte za saradnju u »Nadi«, Herman u svom referatu otvoreno kaže da računa da ih zadobije i visinom autorskih honorara, kao — kako to izričito naglašava — najmoćnijim sredstvom za pridobijanje saradnika.

U septembru 1894. godine Kosta Herman upućuje cirkularno pismo izvesnom broju književnika, hrvatskih i srpskih, u kome ih poziva na saradnju. Sasvim suprotno svome referatu namenjenom ministru Kalaju, kao strogo poverljivom, on u pismu književnicima naglašava da »Nadu« »pokreće čisto prosvjetno načelo« bez ikakvih političkih tendencija, te da će se redakcija strogo pridržavati načela da je umjetnost sama sebi svrhom«, isključujući pri tome »svaki pravac dnevnih političkih, narodnosnih i ličnih zadevica«. Dakle — posve neiskreno i netačno on obaveštava književnike o svojim, odnosno vladinim ciljevima kojima ima da posluži »Nada«.

Neki pisci, većinom srpski, nisu se odazvali Hermanovu pozivu na saradnju, a neki su se odrekli docnije, pošto su bili obavešteni o pravim namerama njegovih izdavača, ili su ih naprosto naslućivali. Zmaj je odbio Hermanov poziv već krajem 1894. godine, i to otvorenim pismom u kome poziva i sve druge književnike, kako srpske tako i hrvatske, da

ne saraduju u »Nadi«, jer je »Nada« vladin list, pa kakva je vlada, takva će, nužno, biti i »Nada«. Ovaj Zmajev poziv pokolebao je i Luju Vojnovića, i on to, u svom pismu iz Dubrovnika od 1. decembra 1894. godine, saopštava Kosti Hermanu ovim rečima: »Pismo Zmaja Jovana na Vas upravljeno uznemirilo je sve književnike srpske i hrvatske«, pa kaže zatim da on ne može da Zmajev apel dovede u sklad sa »očitovanjem« koje je Herman dao na sastanku u Sarajevu, kojem je, kao što znamo, prisustvovao i Vojnović. I zato Vojnović traži od Hermana objašnjenje: »Vi onom prilikom« — piše on Hermanu — »izvolite izrično naglasiti da će književnici ne-bosanski smjeti rabiti po volji ime srpski ili hrvatski, dočim će sama redakcija biti bezimena, i tvari pisani od Bošnjaka«. Vojnović tome, kako kaže u pismu, ne može »prigovoriti« ništa, jer mu je jasno da Kalaj neće nikome, pa ni njemu za volju »odstupiti od svoje sadašnje politike u Bosni«. Ali, iz Zmajeva pisma Vojnović je razabrao da ni Srbima i Hrvatima izvan Bosne i Hercegovine nije zajamčeno pravo da se služe svojim narodnim nazivom za jezik, da ga nazivlju srpskim, odnosno hrvatskim. I zato se upravo i obraća Hermanu da mu on to konačno objasni, kako bi mogao da umiri i sebe i mnoge svoje prijatelje. Pismo sličnog sadržaja dobio je Herman u isto vreme i od Dragutina Ilića. U svojim odgovorima na oba ova pisma, a bilo ih je i više, Herman ponavlja svoju tvrdnju da će »Nada« služiti isključivo kulturno-prosvetnim ciljevima, bez ikakvih političkih tendencija, naglašavajući da mu je naročito stalo do toga da među saradnicima »Nade« bude što više srpskih književnika.

Herman je uspeo, zahvaljujući značnim sredstvima koja su mu bila stavljena na raspolaganje, da stvori od »Nade«, pre svega u tehničkom pogledu, list evropskog formata. Okupio je oko nje i lep broj saradnika, uglavnom iz Hrvatske, među kojima se nalaze bezmalo svi istaknuti predstavnici savremene hrvatske književnosti. Nešto saradnika dobio je iz redova srpskih pisaca, iz Srbije, Vojvodine i Hrvatske, no neki od njih, oni istaknutiji, ubrzo su mu odrekli saradnju. Jedino od Dragutina Ilića bilo je više priloga u »Nadi«, dok su Bora Stanković, Jovan Dučić, Ljuba Stojanović i Boža Nikolajević ubrzo iščezli sa stranica »Nadinih«. Značajno je, međutim, da se iz Bosne i Hercegovine nijedno znatnije srpsko književno ime u to vreme nije pojavilo na stranicama »Nade«.

Kosta Herman nije bio samo formalni, nego i faktični, stvarni urednik »Nade«. Istina, on je kao urednik primao direktive i instrukcije iz Beča, ali njihovo sprovođenje u delo bilo je njegova briga. Neobično trudoljubiv i savestan kao što je bio, on je i na ovom poslu stizao na sve, vodio je celokupnu prepisku sa saradnicima, odlučivao o tome šta će u list ući a šta neće, lično imprimirao svaki njegov broj, čak i onda kada je bio izvan Sarajeva, rukopisi su mu slani na uvid i imprimaciju. Osim kada se radilo o Bosni i bosanskoj, odnosno bosansko-

2. Kranjčević nije, prema tome, ni pored najbolje volje, mogao da u »Nadi« dadne pravu ocenu ni Petra Kočića, ni Alekse Šantića, pa ni Svetozara Corovića.

hercegovačkoj problematici, Herman je znao da bude i vrlo liberalan kao urednik i naročitu pažnju je posvećivao slavenskim književnostima.²

U »dobre« namere Koste Hermana kao urednika »Nade« izgleda da je već prvih dana posumnjao i Silvije Strahimir Kranjčević, tada već na glasu pesnik hrvatski, koji se, silom prilika, našao u Bosni i na poziv zvaničnih krugova ušao u »Nadinu« redakciju kao njen bezimni glavni saradnik, koji će uglavnom nositi celokupni »grubi« teret redaktorski. Prema sećanju Jure Turića, izgleda jedinog čoveka sa kojim je Kranjčević u to vreme mogao slobodno da razgovara i da mu se poverava bez rezervi, za Kranjčevića se tada, intimno, postavljalo pitanje da li se neće ulaskom u redakciju jednog vladinog lista, kakav je bila »Nada«, ogrešiti o svoj hrvatski narod, o »hrvatstvo«. Među njima se vodio razgovor o tome da li pokretači »Nade« ne idu možda za tim da »podignu i treće kulturno žarište uz Beograd i Zagreb, i to duha posve novog, tuđeg i Zagrebu i Beogradu«. Ni Turiću ni Kranjčeviću, barem ne u ono vreme, nije mogla biti poznata prepiska koja se vodila između Beča i Sarajeva u vezi sa pokretanjem »Nade«, pa, prema tome, ni stvarne namere njenih pokretača. Oni su mogli tek da ih naslućuju, da ih pretpostavljaju i da — strahuju od njih. Otuda Kranjčevićeva uznemirenost i zabrinutost. I ne bez razloga.

Za Kranjčevićovo nezadovoljstvo u vezi sa njegovim položajem u »Nadi«, u odnosu prema Hermanu, karakteristična je jedna zabeleška njegove žene Ele, koja je, iako ju je ona zapisala kao svoj doživljaj, svakako bila odjek Kranjčevićevih: »Lijepa je bila zamisao ministra Kalaja« — piše Ela — »da osnuje u Bosni jedan beletristički list koji bi spojio i ujedinio oba naroda u jednu kulturnu zajednicu. Kao redaktor fungirao je i potpisivao savjetnik Vladin Kosta Herman, a za posao, za voziti teret, našli su mladog, zanosnog značajnog Hrvata Silvija Kranjčevića. On je radio kao crv, radio oduševljeno, skupljao književnike, uopće dignuo list na visinu, na kojoj je morao biti. A potpisivao je drugi! A taj drugi, njegov šef, bio je s njim ljubezan, obasipao ga je cigaretima (jer ih je sam dobivao), davao mu knjiga, slika. Ali kad je došlo do isticanja pred visokim ljudima, pred ministrom, onda je on izišao napred, a malog Silvija turi u kraj. Međutim, to maloga nije toliko smetalo. Znalo se ipak ko radi, i ko je on. Ali, u naslovu Uredništva Nade i u taj budžet krio se i drugi red, takozvani crni kabinet. Dolazili su u uredništvo i bili namješteni u tom uredu i plaćeni iz toga budžeta ljudi sumnjivi, propale egzistencije, koji su vršili kojekakve špijunske misije, putovali okolo i nosili naslov urednika »Nade«. Tako je taj naslov bio bačen u blato, a Silvije se stidio što mora sa ovakvim ljudima u uredu biti«.

U ovim zabeleškama Kranjčevićeve žene o položaju njenog muža u odnosu prema vladinom savetniku i uredniku »Nade« Kosti Hermanu ima svakako naivnosti, utoliko što takve pojave u određenim društvenim odnosima ne predstavljaju ništa retko, ništa neobično. Ali je, međutim, vrlo značajna tvrdnja iz usta Ele Kranjčević, žene Silvijeve, da je redakcija »Nade«, pod Hermanovim rukovodstvom, bila jedan od

obaveštajnih centara, sa kadrovima koji su, pod plaštom urednika »Nade«, obavljali »kojekakve špijunske misije«, dakako kao posao kojim je Herman rukovodio po svojoj »službenoj dužnosti«, predano i savesno kao i na svakom drugom mestu.

A. G. Matoš je nazvao Austriju zemljom špijuna: »Austrija bijaše uvijek« — po njegovim rečima — »na glasu kao policijska, kao doušnička i špiclovsko sila prvog reda«. A u Kosti Hermanu on je video »Hrvata« koji je »učinio za Austriju u Bosni više od samoga Kalaja«; čovek »mudrog i u nas toliko rijetkog oportunizma«, Herman je, po Matošu, »kao ravnatelj tamošnjeg (tj. sarajevskog — I. K.) muzeja, urednik »Glasnika« i »Nad« bio »neka vrsta ravnatelja, ministra bosansko-hercegovačke prosvjete...«. Teško je, međutim, složiti se sa Matoševim zaključkom da je Herman »od onih, svaki dan rjedih iznimaka, koji su znali biti dobri činovnici i pored toga ostati dobri Hrvati«, pogotovo kad se zna da je on vazda i u svakoj prilici bio i ostao pre svega i iznad svega carski čovek i službenik.

Sve ove funkcije koje je Herman obavljao u oblasti kulture bile su očevidno potčinjene i služile su prvenstveno njegovim političkim dužnostima i zadacima. I kao direktor Zemaljskog muzeja, i kao urednik njegovog »Glasnika«, i kao urednik »Nade« i, napose, kao organizator izložbi po inostranstvu propagandnog karaktera, on je imao pred očima isključivo kulturno-političke interese Austro-Ugarske Monarhije u okupiranim zemljama. Bila je to politika, da je tako nazovemo, austro-slavizma u jugoslovenskim okvirima koja je imala pristalica među nekim Slovencima i Hrvatima, pa i među nekim Srbima, a kojoj je, navodno, služio i Štrosmajer, nastojeći da — kako to tvrdi istoričar Čiro Truhelka — »privede pravoslavlje u krilo katoličke crkve, u jednu veliku slavensku crkvenu zajednicu...«³⁾

Bilo je u svoje vreme govora o tome kako i zašto je Kosta Herman uklonjen sa položaja odgovornog funkcionera u političkom i versko-prosvetnom departmanu bosanske vlade. Na to pitanje pokušava da odgovori Čiro Truhelka kada kaže: »Herman je bio osobiti prijatelj nadbiskupa Šadlera, a supruga mu gorljiva katolkinja pa kad je Šadler pokrstio jednu muslimansku djevojku, dala joj je Hermanova žena sklonište u svojoj kući. I kada su sarajevski muslimani saznali da se u Hermanovoj kući krije muslimanska pokrštenica, nastala uzbuna i velika se deputacija uputi poglavaru zemlje, da zatraži zadovolj-

3. Ova tvrdnja, kao neproverena, potekla je ovde iz pera Čire Truhelke, dugogodišnjeg kustosa i direktora Zemaljskog muzeja u Sarajevu, a objavljena je u njegovoj knjizi koja nosi naslov »Uspomene jednog pionira« a štampana u Zagrebu 1942. godine.

štinu. Barun Kučera, poznat kao velik turkofil, zauzme se za muslimane i isposlova da se Herman makne sa svog položaja kod vlade...»⁴

Hermanove političke makinacije u okvirima ustanova u kojima je delovao, pa i u onima koje su služile nauci i književnosti, nisu mogle ostati nepoznate široj javnosti. A one su nedvojbeno svedočanstvo o ulozi koju je taj sposobni i radini čovek igrao u Sarajevu, a preko njega, kao kulturnog i političkog centra, i u celoj Bosni i Hercegovini.

Vladimir Čorović, u svojoj raspravi o »Odnosima između Srbije i Austro-Ugarske u XX veku« daje nekoliko detalja koji osvetljavaju lik Koste Hermana kao zakulisnog političkog aktera. Govoreći o ulozi Đorđa Nastića u produbljivanju jaza između Crne Gore i Srbije, Čorović kaže: »Uočivši njegovu (tj. Nastićevo — I. K.) darovitost i okretnost, njega je Kosta Herman, šef političkog odeljenja bosanske Vlade, uputio u Beograd sa jednim vrlo važnim zadatkom«. Nastić je, panuvši u ruke Hermanove, postao konfident i provokator obaveštajne službe kojom je Herman iz Sarajeva rukovodio. Iz istoga izvora je i podatak o izjavi Kerubima Ševgića, zloglasnog urednika sarajevskog »Hrvatskog dnevnika«, o tome kako je Herman, u odsustvu Ševgića, pustio u njegov list »jedan uvredljiv izazivački članak protiv Srba, koji bi pomutio odnose između Srba i Hrvata...«

Za Kostu Hermana i Čorović kaže da je bio intimni prijatelj nadbiskupa Štadlera i dodaje i to, što Truhelka ne spominje, da je bio poverenik visokih vojničkih krugova, te da je učestvovao u organizovanju atnianskionih ispada u cilju provokacija. Povodom donošenja ustava za Bosnu i Hercegovinu Čorović se ponovo vraća na Kostu Hermana i kaže: »... ali je i takav ustav ipak bio bolji od čistog apsolutističkog režima koji je dotle vladao; ozloglašeni šef unutrašnje uprave, Kosta Herman bio je u isto vreme smenjen, a na njegovo mesto doveden je baron Pitner, koji je važio kao čovek modernijih shvatanja«. U Zemaljskom muzeju, u kome je za njega kreirano specijalno zvanje inotendanta,⁵ Herman nije prekinuo vezu sa svojim »političkim« zadacima. Visoki članovi vlade, kao baron Kučera na primer, često su ga po tvrdnji Čire Truhelke posećivali i tražili od njega informacije. Engleski poznavalac jugoslovenskog pitanja, Seton-

4. Bio je to njegov rdav korak. Vlada nije htela da se zameri muslimanima, barem ne na taj i tako grub način, a to nije bilo po volji ni onom delu hrvatskog stanovništva koji, iz političkih razloga, nije više htelo da sledi politiku sarajevskog nadbiskupa; za istaknutog hrvatskog političara u Bosni toga vremena, za dr Ivu Pilara, nadbiskup Štadler, kao stranac, favorizovao je u Sarajevu onaj katolički elemenat koji se u njemu naselio po okupaciji i zauzeo u njemu, u glavnom gradu Bosne, čvorne pozicije ne samo u državnom aparatu nego i u slobodnim profesijama, trgovini i zanatima.

5. Protiv kreiranja položaja intendanta u Muzeju specijalno za Kostu Hermana, Šćepan Grdić, kao član Saborskog odbora, ustao je energično, nazvavši ga sinekurom. Interesantno je, međutim, za sarajevske prilike i odnose, da je taj isti Šćepan Grdić, po oslobođenju od 1918. godine, primio tu istu sinekuru od tadanje Pokrajinske vlade za Bosnu i Hercegovinu u kojoj je bio jedno vreme jedan od poverenika,

Watson navodi kao jedno mišljenje, da je u rešenju jugoslovenskog pitanja Kosta Herman bio teži Bosancima nego li baron Rauh Hrvatima.

Viktor Novak, prema Ćorovićевой Crnoj knjizi, optužuje Kostu Hermana za pogrome u Sarajevu posle atentata od 1914. godine ovim rečima: »Sa stotinama vješala ne bi se mogle platiti dragocjene ubijene glave« uzviknuo je još istog dana pred novom muzejskom zgradom u Sarajevu jedan od najpoznatijih predstavnika vojnih i klerikalnih krugova grada, Kosta Herman, bivši odelni predstojnik bosansko-hercegovačke vlade za unutrašnje stvari i docnije pomoćnik građanskog komesara u okupiranoj Srbiji, koji je tim usklikom u jednom času iznenađenja i razdraženosti, jasno pokazao raspoloženje svoje okoline«.

Prvih godina prvog svetskog rata Herman je napustio Sarajevo zauvek. Sa činom poručnika austrougarske armije detaširan je carskom i kraljevskom vojnom guvermanu u okupiranom Beogradu, svakako kao ekspert za odnose Beograda sa Hrvatima i Srbima izvan Srbije. I na tom položaju on je ostao savestan i neumoran sproveditelj one koncepcije o rešavanju jugoslovenskog pitanja koju su zastupali bečki vladajući krugovi sa klerom i armijom na čelu. Neka njegova pisma iz tih godina osvetljavaju ga u toj njegovoj ulozi. Početkom 1916. godine on počinje da se brine o kadrovima za kulturne potrebe Srbije u budućnosti. Okupacija Srbije bila je za njega, izgleda, svršen čin i konačno ostvarenje političkih ciljeva kojima je on služio od svojih prvih koraka u Sarajevu.

U to vreme poznati hrvatski književnik Milan Ogrizović bio je takođe mobilisan i, kao poručnik austrougarske armije, nalazio se na službi pri željezničkoj stanici u Karlovcu. U jednom pismu Kostu Hermanu, Ogrizović sudeći po Hermanovu odgovoru od 2. februara 1916. godine, pravi planove o oživljavanju pozorišnog života u okupiranoj Srbiji.⁶ Herman mu, međutim, odgovara: »Sad zasada ne može biti govora o pozorišnim predstavama. Valja sačekati povoljnije prilike. Držati ću stvar na umu.« Ali, već 24. marta, Herman menja svoj stav prema Ogrizovićевой očividnoj želji da pređe u Beograd: »Primio sam tvoje pismo« — odgovara Herman Ogrizoviću — »i s mjesta sam o njegovom sadržaju obavijestio g. majora Kvaternika, koji tvoje pozdrave ljubazno uzvraća. Mi se radujemo što si očitovao tvoju gotovost da dođeš k nama da zajedno radimo ne samo u duhu naših dužnosti, nego i

6. Ogrizović je, izgleda, bio opsednut teatrom, pa je i pre rata pokušavao da dobije mesto umetničkog rukovodioca u nekom od naših pozorišta. Za jedno vreme dolazilo je u obzir Sarajevo, ali toj kombinaciji suprotstavili su se onovremeni nezdravi srpsko-hrvatski odnosi. Njih je dobro okarakterisao Ademaga Mešić u pismu Ogrizoviću povodom njegovih pregovora o angažovanju kao dramaturga u sarajevskom teatru. On preporučuje Ogrizoviću da ne dolazi u Sarajevo, jer u njemu »dominira srpska misao, hrvatska je labava, stariji muslimani su anacionalni i konzervativni, Hrvata katolika nema mnogo, a činovnika je velika većina stranaca svijuh narodnostu iz Monarhije, takozvanih švaba, koji niti osjećaju slavenski, niti hrvatski, niti srpski, te u velikoj većini hrvatskog jezika pravo i ne poznaju. U Bosni, ako se zamjerite osobno ili kojoj uplivnoj osobi jedne stranke, vjere ili nacije, zamjerili ste se cijeloj stranci, vjeri ili naciji, te će vas bezobirce pobijati i bojkotovati«.

spram našeg uvjerenja. Sada ćemo se obratiti na Armee Oberkommando⁷ s molbom da prihvati naš prijedlog i da u tom slučaju kod honved ministarstva zatraži tvoje premještenje »zum K. und K. Miltgeneralgouvernement in Serbien«⁸. Napisaću još danas naš »Bericht«.⁹ A pošto Slavko Kvaternik do nekoliko dana putuje k Armee O. K., to će on ustmeno zagovarati tvoje dodjeljenje. Ta procedura traži dakako vremena pa za to nemaj brige... Vjeruj mi da će ti se život i rad kod nas dopasti; ja bih u ostalom rekao, da zadatci, koji te čekaju u svemu odgovaraju tvojem temperamentu, osobinama i znanju. Reci Ljubi,¹⁰ da su izgledi za budućnost svakako bolji ovdje nego tamo. Trebaće kod nas mnogo stvarati, pa za to ima muž u tvojim godinama, ako prolazno doba »bis nach dem Friedensschluss«¹¹ dokaže svoju spremu, volju i radinost dobre izgleda.

U nastavku ovoga pisma Herman obaveštava Ogrizovića o prehranbenim i stambenim mogućnostima u Beogradu, koje su za okupacioni oficirski kor i njihove porodice sasvim prirodno, u svakom slučaju bile veoma dobre. Ogrizović je najzad, na Hermanovu intervenciju, premešten u okupirani Beograd, u kome je s početka davao oficirima časove srpskohrvatskog jezika i bio urednik literarne rubrike »Beogradskih novina«. Uz pomoć Milana Čekića¹² i pristanak Milana Grola,¹³ on je ipak ostvario svoju davnashnju želju, organizovao je trideset predstava uz učešće, od znatnijih glumaca, velikog srpskog majstora scene Čiča-Ilije Stanojevića.

Sa slomom Austrije, Kosta Herman nije smeo da se vrati u Sarajevo. On je imao osećanje da su vrata toga grada, u kome je on proveo bezmalo četrdeset godina kao ličnost ugledna po položaju i upadljive aktivnosti, za njega zauvek zatvorena. I otišao je u Beč, u glavni grad tada već negdašnje moćne Monarhije Habsburgovaca kojima je celoga svoga života predano služio. Ali u njemu je ovoga puta našao samo glad i rasulo. Na Ogrizovićeve pohvale da se u nevolji junački drži, Herman mu, u jednom pismu od 12. juna 1919. godine, rođački odgovara:

»Vjeruj mi, Milane dragi, da taj heroizam nije odviše velik. jer u meni se počinje javljati neka ravnodušnost spram svih udaraca sudbine, izmiješan časovitim gnijevom, ogorčenjem i — zdvojnošću. Bojim se, vrlo se bojim, da će prenapeti živci popustiti i to tim prije jer mi od tetke Olge, moje žene, dolaze pisma koja svjedoče da ona očajavati počinje. A što je najgore, ona mi što šta predbacuje i krivi mene da je opći slom i nas — a bez naše krivnje — uvukao u ovo vrzino kolo. Da nemam ovo malo čvrste volje, dosta jako vjersko uvjerenje i mnogo obzira spram žene i djece, ja bi bio kadar — zaboraviti se.« A zatim,

7. Vrhovnoj komandi

8. Vojnu upravu u Srbiji

9. Izvještaj

10. Zeni Ogrizovićevoj

11. Do posle zaključenja mira

12. Pozorišni čovek

13. Pozorišni čovek i političar

sećajući se živo prošlih dana. Herman menja stav i raspoloženje i progovara rečju protesta i odbrane:

»Sve to više dozrijeva u meni plan, da preko Zagreba krenem u Beograd i da tamo odsječem: Evo me, pa radite sa mnom što držite da je pravo i ako vam je s voljom šalžite me u Sarajevo neka se vrši vclja Božja! Savjest mi je čista, jer sam za cijeloga službovanja vršio dužnost pošteno, vijeran zakletvi, koju sam položio i kao vojnik i kao činovnik. Ali ima stvorova tamo u Bosni koji bi me razapeti htjeli samo zbog toga, jer sam bio savestan, pošten i dobar — dobar za dobre i sirotne!«

Ovaj intimni razgovor, tako reći sa samim sobom, otkriva tu i tamo i izvesno osećanje odgovornosti, koja se, u sličnim slučajevima, ne samo, dakle, u Hermanovom, pokušava ublažiti, pa i otkloniti danom zakletvom i službenom dužnošću.

RÉSUMÉ

D'UNE SINGULIÈRE CARRIÈRE D'EMPLAGE À SARAJEVO DE 1878.
À 1919.

Après la défaite subie ailleurs, les cercles dirigeants de Vienne se dirigent de plus en plus vers l'affermissement et l'élargissement de leur influence dans les pays du Sud yougoslave et vers une expansion dans la direction des états balkaniques et les régions voisines de l'est. L'occupation de la Bosnie et Herzégovine (1878) était une des plus remarquables et des plus fatales poussées vers le territoire ethnique serbocroate. Puisque ce dernier succès de la monarchie austro-hongroise amène avec lui le changement des relations numériques entre l'élément slave et non-slave, surtout quant aux Hongrois, l'élément yougoslave dans l'empire des Habsbourg, il a fallu s'efforcer de dénationaliser les provinces occupées. On a commencé par refouler la langue nationale de même que les caractères serbocroates dans les publications et la langue administrative qui était par excellence l'allemand, ensuite par l'appellation »la langue bosniaque« et »la nation bosniaque«, par l'interdiction d'employer le nom Serbe ou Croate dans la vie publique. La vie culturelle entière de la Bosnie-Herzégovine occupée devait rester incolore quant à la nationalité. Tout essai de sa population de s'exprimer et de s'affirmer dans le domaine de la culture nationale était empêché et même brutalement combattu.

Dans telle situation et avec une telle politique »culturelle«, les nouveaux maîtres d'un vilayet turc de la veille ont pris pour leur devoir de diriger la vie culturelle vers leurs intérêts culturels et politiques. Cette vie devait, par conséquent inéluctablement se développer dans une symbiose de culture et de politique, mieux dit de police. Par la force de leur puissance et pour des raisons politiques, la ville principale Sarajevo est enrichie de quelques réalisations culturelles (Musée du pays avec sa Revue et une revue illustrée littéraire »Nada« (»Espoir«) avec une technique d'édition à un niveau très haut). Il est intéressant que les Institutions citées étaient dirigées sous son nom par un employé supérieur du gouvernement, qui était en même temps le facteur principal du service de renseignement dans les Balkans (Kosta Herman), l'homme de confiance des cercles militaires et cléricaux de Vienne et qui est venu à Sarajevo avec les troupes d'occupation et y est resté jusqu' aux premiers jours de la première guerre mondiale pour n'y rentrer jamais plus. Il a été l'exécuteur talentueux dans l'exécution de la politique de son chef viennois, Benjamin Kalay dont il connaissait les véritables desseins sans les avoir découverts à personne. Tourné par une face vers Vienne et par l'autre vers Sarajevo il ne servait que Vienne.